

BIBLIOTECA
Studii | 2
PAISIANĂ

Valentina Pelin

**BIBLIOTECILE MĂNĂSTIRILOR
NEAMȚ ȘI NOUL NEAMȚ
ÎN CONTEXTUL CULTURII ROMÂNEȘTI**

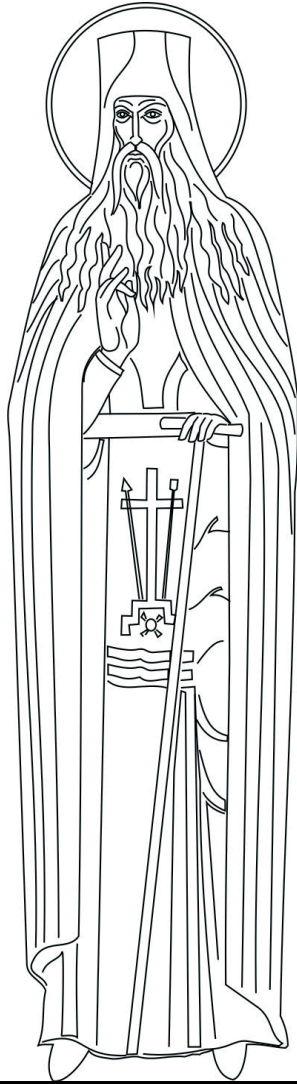
**STUDII ȘI TEXTE
(SECOLELE XV-XIX)**

**Volum îngrijit, studiu introductiv, notă asupra ediției,
bibliografie și planșe de Andrei și Valentina Eșanu**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2022

Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț
(1722-1794)

Cuprins

Studiu introductiv (Andrei și Valentina Eșanu)	9
Biblioteci și activități cărțurărești la Neamț și Noul Neamț (acad. Virgil Cândea)	19
Notă asupra ediției (Andrei și Valentina Eșanu)	23
Abrevieri	25
Introducere	29
Centrele de cultură mănăstirești în evoluția cărții și a mentalităților românești	31
Patrimoniul cultural al celor mai reprezentative mănăstiri din Țările Române	31
Biblioteca Mănăstirii Neamț	35
Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț	43
Manuscrise de la Neamț în colecții străine	44
Biblioteca de la Neamț în stadiul actual	45
Oportunitatea cercetării integrale a manuscriselor provenite din activitatea cărțurarilor nemțeni	47
I. Repere documentare asupra activităților cărțurărești nemțene din perioada slavonismului cultural	49
1. Întemeierea și amenajarea mănăstirii	49
2. Personalități proeminente din secolele XV-XVII	59
3. Fondul manuscriselor slavone de la Neamț în date statistice	63
4. Cărți anterioare secolului al XV-lea – originea și tematica lor ...	66
5. Cărți din activitatea cărțurarilor autohtoni	71
6. Concluzii	73
<i>Anexa nr. I: Tabelul sinoptic al manuscriselor slavone de la Neamț</i> <i>(sec. XIII-XVII) (I)</i>	76

II. Cartea manuscrisă nemțeană din activitatea lui Gavriil Uric și a continuatorilor săi (sec. XV-XVI)	87
1. Valorificarea moștenirii literare a lui Gavriil Uric	87
2. Enciclopedismul preocupărilor literare ale cărturarului nemțean	84
3. Cele mai vechi <i>Cazanii</i> românești	98
4. Prima operă hagiografică inspirată de realități istorice din Moldova	104
5. Glosa marginală „Țamblac”	108
6. Continuatorii tradițiilor literare și artistice ale școlii lui Gavriil Uric	112
7. Perenitatea și diversificarea activităților literare nemțene în sec. al XVI-lea	119
8. O lucrare istoriografică de proveniență nemțeană – <i>Cronica sârbo-moldovenească</i>	125
9. Concluzii	136
Texte:	
1 a. Mucenicia Svântului Ioan cel Nou de la Cetatea Albă (Fotocopie după <i>Miscelaneul</i> , 1439, lui Gavriil Uric din B.A.R., mss. sl. 154, ff. 324-330)	140
1 b. Mucenicia Svântului și Slăvitului Marelui Mucenic Ioan Novii de la Soceavî ce să praznuiaște joi, după Rusalii (după <i>Carte românească de învățătură...</i> , prelucrarea românească de Mitropolitul Varlaam, Iași, 1643, ff. 79-85)	153
2 a. <Cronica sârbo-moldovenească> (Fotocopie după B.A.R., mss. sl. 636 din 1557, ff. 220 ^v -225 ^v)	159
2 b. Împărații creștini (sau <i>Cronica sârbo-moldovenească</i>) (traducere românească, mss. sl. 636, ff. 220 ^v -225 ^v)	162
III. Între două epoci culturale de amploare (sec. XVII-XVIII, ante 1779)	169
1. Un secol de stagnare culturală la Neamț	169
2. Revigorarea activităților culturale în prima jumătate a secolului al XVIII-lea	174
3. Manuscrise românești din secolele XVII-XVIII, ante 1779	177
4. Manuscrise de istoriografie națională	183

5. Interferențe între relația mitropolitului Gheorghe și activitățile cărturărești nemțene	187
6. Concluzii	191
<i>Anexa nr. 2: Tabelul sinoptic al manuscriselor românești (sec. XVII-XVIII, ante 1779) (II)</i>	<i>195</i>
Texte:	
1. De pustiirea Moldovei și a Mănăstirii Neamț (fragment din <i>Istoria Mănăstirii Neamț</i> , cartea 1, 1863, B.M.N.N., nr. 53, ff. 99 ^v -104)	198
2. Înștiințare facem pentru obiceiul pământului Moldavii cu hotărârea Sinodală din 1752 de la Iași (Codice miscelaneu, mss. 32 (34) din B.M.N.N., ff. 61-72)	201
IV. Cartea manuscrisă din școala paisiană	209
1. Așezarea și activitatea starețului Paisie cu ucenicii la Neamț	209
2. Moștenirea literară a școlii paisiene de la Neamț – cercetarea și interpretarea ei	219
3. Manuscrisele starețului Paisie de la Neamț	227
4. Activitatea cărturarilor români în școala paisiană	246
5. Concluzii	265
Texte:	
1. Scrisoarea starețului Paisie către ucenicii Amvrosie, Atanasie și Teofan din Rusia (B.M.N.M., mss. rom., nr. 82, ff. 23 ^v -34)	269
2. Viața Sfintei Filofteia (fragment din Slujba Sfintei Filofteia, alcătuită de Isaac Dascălul în 1815) (B.A.R., ms. nr. 5580, ff. 14 ^v -18)	282
V. Cartea nemțeană din ultima perioadă a tradiției manuscrise românești (sec. al XIX-lea)	285
1. Evenimente definitorii din activitatea Neamțului în sec. al XIX-lea	285
2. Manuscrisele și cărturarii	288
3. Activitatea literară a duhovnicului Andronic	290
4. Concluzii	305
<i>Anexa nr. 3: Tabel cronologic al cărților alcătuite și copiate de Ieroschimonahul Andronic</i>	<i>308</i>

Texte:

1. Andronic duhovnicul: ceremonialul întâlnirii Mitropolitului la sărbătoarea hramului de la Neamț – „Înălțarea Domnului” (<i>Istoria Mănăstirilor Neamțul și Secul</i> , cartea a 9-a, 1886; B.M.N.N., nr. 89, ff. 330 ^v -333 ^v)	315
2. Andronic duhovnicul: prefață la <i>Istoria Mănăstirii Neamț</i> (cartea 1, 1863 și 1887 (B.M.N.N., nr. 53, ff. 1-4 ^v)	320
3. Andronic duhovnicul: postfață la <i>Istoria Mănăstirii Neamț</i> (cartea 1, 1863 și 1887, fragment (B.M.N.N., nr. 53, ff. 260-261)	325
 Concluzii generale	 327
Bibliografie	341
Planșe	357

Studiu introductiv

Către vara anului 2006, când răpusă de o boală grea se stingea din viață, Valentina Pelin (n. 1 august 1950)¹ reușise să realizeze mai multe lucrări de proporții, dar și alte studii cu pondere în probleme de istorie și valorificare ale moștenirii culturale românești. Deși atinsese un deosebit de înalt grad de pregătire profesională și efectuase numeroase și îndelungate investigații în multe biblioteci și arhive din spațiul românesc și cel al lumii est-slave, nu a reușit să publice decât foarte puțin din ceea ce acumulase, realizase, sau ajunsese la o etapă înaintată de finalizare, fiind vorba de lucrări monografice, cataloage și articole. Privită prin prisma listei de publicații pe care o avea pe la 2006, puteai să desprinzi ca deosebit de importante câteva lucrări, între care un valoros *Catalog* de carte manuscrisă care cuprindea întregul tezaur de codice slave și românești din Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț păstrată încă de pe la 1962 în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova din Chișinău², precum și alte câteva studii dedicate vechii cărți manuscrise slavo-române³, activității cărțurărești

¹ O notă biografică vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Valentina Pelin – cercetător de vază al culturii medievale românești*, în *Valentina Pelin, Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Iași, Doxologia, 2017, pp. 9-12; precum și în *Introducere*, în *Valentina Pelin, Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia). Catalog*, ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Știința, Chișinău, 2017, pp. 6-10.

² *Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэгуйтор Валентина Овчиникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, 438 п. (Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S./ Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX), Chișinău, Ed. „Știința”, 1989, 438 p., cu 47 facsimile).*

³ Valentina Pelin, „Despre vechimea a unor manuscrise ale operei *Varlaam și Ioasa*”, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*, culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, pp. 58-84.

a lui Gavriil Uric (1413-1449)⁴, mare cărturar care activase la Mănăstirea Neamț în prima jumătate a sec. al XV-lea, precum și a lui Paisie Velickovski (1722-1794)⁵, altă mare figură ecleziastică și culturală din Moldova din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. La acestea s-ar mai putea puncta o ediție în două volume, care cuprinde *Cuvinte și scrisori duhovnicești* ale aceluiași mare stareț nemțean⁶, precum și teza de doctor în științe istorice susținută la 29 decembrie 1997, teză care a rămas mulți ani în manuscris, încât prea puțini cercetători aveau acces la această din urmă lucrare și puteau să judece obiectiv despre valoarea ei științifică⁷. Rezumând cele arătate, nu se putea bănuși că îndărătul acestui număr oarecum modest de publicații ar sta o muncă titanică de câteva decenii și un mare și deosebit de talentat cercetător al vechii culturi scrise românești.

Subsemnații, fiindu-i în preajmă de prin anii 1990, au putut vedea îndeaproape multe din strădaniile și căutările sârguincioasei

⁴ Valentina Pelin, „Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavriil Uric”, în *RLȘL*, Chișinău, 1998, nr. 4, pp. 50-55 și în *RSL*, XXXVI, București, 2000, pp. 279-284. *Idem*, „Aspecte mai puțin cunoscute în manuscrisele lui Gavriil Uric”, în vol. *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (secolele XVI-XVIII). Studii, cercetări și teze*, coord. P. Balmuș și S. Korolevski, Chișinău, 2007, pp. 24-32.

⁵ Valentina Pelin, „La correspondance du stareț Paisie du monastère de Neamțu” (I), în *RESEE*, XXXI, 1993, nr. 3-4, pp. 397-411. *Idem*, „The correspondence of abbot Paisie from Neamts” (*Unpublished texts*) (II), în *RESEE*, XXXII, 1994, nr. 1-2, pp. 73-81. *Idem*, „The correspondence of abbot Paisie from Neamts (III). Letter to Teodosie, archimandrite at the Sofroniev Hermitage”, în *RESEE*, XXXII, 1994, nr. 3-4, pp. 349-366. *Idem*, „I manoscritti dello “starec” Paisij nella Biblioteca del monastero di Neamț”, în vol. N. Kauchtschischwili, A.-Al. N. Tachiaos, V. Pelin, *Paisij, lo starec*, Edizioni Qigajon, Comunita di Bose (Italia), 1997, pp. 129-136. *Idem*, „Contribuția cărturarilor români la traducerile Școlii paisiene”, în vol. *Românii în reinnoirea isihastă*, Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentinarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, coord. acad. Virgil Cândea, Iași, 1997, pp. 83-120.

⁶ Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin, cu o prefață de acad. Virgil Cândea, vol. I, Chișinău, Ed. Cartea Moldovei, 1998, 216 p., și Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin, cu o prefață de acad. Virgil Cândea, vol. II, Tipografia Centrală, Chișinău, 1999, 278 p. Ambele volume au fost republicate în 2010 la Ed. Doxologia din Iași.

⁷ Valentina Pelin, *Bibliotecile Mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte* (teza de doctor în științe istorice), coord. științ. Alexandru Duțu, Biblioteca Universității din București, 1997. În manuscris, la Biblioteca Centrală Universitară București.

cercetătoare, întâlnind-o prin mai multe arhive și biblioteci de la noi, din Republica Moldova, dar și din Rusia, mereu aplecată asupra „vechilor Cazanii” din care căuta să adune și să pună laolaltă întregul tezaur de carte românească medievală ajunsă prin cele mai îndepărtate colțuri ale lumii est-slave. Pentru câțiva ani, am activat împreună în Secția de Istorie Medievală a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, care s-au dovedit a fi ultimii ani din viața ei. În această scurtă perioadă (1998-2006) a lucrat asiduu atât la lucrarea colectivă dedicată Mănăstirii Căpriană, cât și la un valoros studiu monografic, *Paisianismul...*, pe care a reușit să-l prezinte doar cu câteva luni înainte de decesul ei prematur.

Întrucât eram apropiați atât prin interese de ordin științific, cât și prin relații de prietenie dintre cele mai calde, pe atunci am definitivat împreună și volumul *Mănăstirea Căpriană...*, la care Valentina Pelin a venit cu o secțiune dedicată bibliotecii acestui așezământ monahal din Basarabia⁸. Pe când își intuia sfârșitul, în iunie 2006, Valentina personal a încredințat subsemnaților o bună parte din manuscrisele autografe și biblioteca ei personală, iar ceva mai târziu, după dispariția ei, fiul Vlad Ovcinikov ne-a încredințat alte materiale găsite în modesta lor locuință. Treptat făcând cunoștință cu aceste lucrări rămase în manuscris ale Valentinei Pelin, ne-am dat seama că suntem în fața și în posesia unei deosebit de vaste moșteniri, ca problematică de cercetare, pe care am considerat că trebuie neapărat să o valorificăm și să o publicăm. În pregătirea pentru tipar a acestor lucrări, unele în bună măsură finalizate, altele la o anumită etapă de elaborare, ne-am ciocnit de mai multe dificultăți, dar pe care am încercat să le depășim, pe parcurs, prin coroborarea mai multor variante și redactări, ceea ce ne-a ajutat să ajungem la formele optime ale acestor lucrări, care puteau fi încredințate spre publicare atât unor reviste de specialitate, cât și unor edituri. Drept urmare, am reușit să publicăm, unul câte unul, mai multe studii, dar și

⁸ Valentina Pelin, „Biblioteca Mănăstirii [Căpriană]. Cărți manuscrise și tipărituri vechi (sec. XV-XIX)”, în vol. *Mănăstirea Căpriană sec. XV-XX. Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*, coord. Andrei Eșanu, Chișinău, Pontos, 2003, pp. 384-424. Același compartiment a fost reluat cu anumite completări și precizări făcute de subsemnații în vol. *Mănăstirea Căpriană cu Schitul Condrița (secolul al XV-lea – începutul secolului al XXI-lea). Studii, documente și materiale*, coord. A. Eșanu și Gh. Postică. Autorii volumului: A. Eșanu, Gh. Postică, V. Eșanu, S. Ciocanu, V. Pelin, N. Fuștei, I. Negrei, Chișinău, Cartdidact, 2019, 636 p.

volume, astfel încât până în anul 2021 numărul acestor lucrări postume a ajuns la 14⁹, ediția de față fiind a cincisprezecea. Dintre cele mai valoare am putea enumera studiul însoțit de un important catalog al manuscriselor copiate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt¹⁰, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, în două ediții¹¹; *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*¹²; alte studii și materiale¹³.

În munca de pregătire pentru tipar și editarea unora dintre aceste lucrări am întâmpinat anumite dificultăți, dintre care pe unele le-am surmontat mai ușor, fiind vorba de precizarea unor note și comentarii, iar în alte cazuri, cum ar fi *Catalogul manuscriselor din epoca lui Ștefan cel Mare*, a trebuit să depunem eforturi susținute și de durată, căci dacă studiul introductiv era perfect întocmit în toate privințele, în descrierea propriu-zisă a codicelor însă lipseau total variantele slavone ale însemnărilor; iar în studiul monografic *Paisianismul...*, deși în Cuprins, la Capitolul VI, erau trecute șase paragrafe cu titlurile lor, în manuscris, textul celor două din urmă paragrafe ale acestui capitol lipsea, ceea ce ne-a

⁹ Vezi Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Lista lucrărilor publicate de Valentina Pelin”, în Valentina Pelin. *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Iași, Doxologia, 2017, pp. 12-20; și Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Lista lucrărilor publicate de Valentina Pelin”, în Valentina Pelin, *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*. *Catalog*, ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Chișinău, Știința, 2017, pp. 397-407.

¹⁰ Valentina Pelin, „Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (I și II)”, în *Analele Putnei, Mănăstirea Putna*, An III, 2007, nr. 2, pp. 105-121, *ibidem*, An IV, 2008, nr. 2, pp. 249-328.

¹¹ Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, 236 p. Reluată cu același titlu, ediție îngrijită și revăzută de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Doxologia, Iași, 2017, 326 p.

¹² Valentina Pelin, *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*. *Catalog*, ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Știința, Chișinău, 2017, 408 p.

¹³ Valentina Pelin, *Manuscrisele și activitățile culturale de la Mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX)*, în *RIM*, 2007, nr. 2, pp. 3-14. *Idem*, „Manuscrisele lui Dimitrie Cantemir în arhivele și bibliotecile Rusiei”, în vol. *Cultură și politică în Sud-estul Europei (sec. XV-XX)*, coord. Andrei Eșanu și Constantin Jordan, Chișinău, 2011, pp. 16-45. *Idem*, „Autorul Istoriei Mănăstirilor Neamț și Secu în apărarea propriei sale lucrări”, în *RIM*, 2014, nr. 3, pp. 17-32.

determinat să le completăm prin studii aparte, identificate din totalitatea de manuscrise olografe ale autoarei care corespundeau în bună măsură problematicii celor două compartimente lipsă. Alte studii, care de ani buni se aflau pe la diferite reviste, au fost recuperate cu ajutorul unor prieteni, printre care și doamna profesor Zamfira Mihail, fiind ulterior trecute în format electronic și prezentate spre publicare.

În ultimii ani, în paralel cu eforturile noastre în vederea realizării unor proiecte în cadrul Institutului de Istorie din Chișinău, însoțite de cele ce țineau de pregătirea pentru tipar a unor alte lucrări ale Valentinei Pelin, ne-am propus să găsim teza ei de doctor în științe istorice, pe care o intuim a fi una de incontestabilă valoare științifică. Căutările noastre, ghidate de aceeași cercetătoare Zamfira Mihail, de altfel, o bună prietenă a Valentinei Pelin, ne-au adus la Biblioteca Centrală Universitară din București, unde direcția instituției ne-a pus la dispoziție cu amabilitate mult râvnitul manuscris al tezei, după care am reușit să scoatem o fotocopie, iar ceva mai târziu, Vlad Ovcinikov ne-a permis să consultăm chiar un exemplar copertat al acestei lucrări, precum și o variantă în format electronic a acesteia. Mai ales aceste circumstanțe ne-au motivat să purcedem la pregătirea pentru tipar a tratatului, cu atât mai mult că, în repetate rânduri, mai mulți cercetători ne-au solicitat informații cu privire la această teză de doctorat, iar Editura Doxologia din Iași s-a oferit să o scoată de sub tipar.

În demersul pregătirii pentru editare am luat drept reper varianta pe suport de hârtie prezentată la susținere în 1997, asupra căreia autoarea a intervenit cu mici redactări, pe care le-am reluat în varianta electronică.

Parcurgând lucrarea, ne-am convins că elaborarea a fost realizată la un înalt nivel academic și că scrierea propriu-zisă a fost precedată de îndelungate și temeinice cercetări în fondurile Mănăstirilor Neamț și Noul Neamț (aceasta din urmă depozitată la Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău), în cele ale Bibliotecii Academiei Române din București, precum și în mai multe arhive și biblioteci din Rusia, cum ar fi Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei din Sankt-Petersburg, Biblioteca de Stat a Rusiei și Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia, ambele din Moscova, ș.a., unde pe anumite căi (de altfel, arătate de autoare) au ajuns numeroase codice din colecțiile celor două lăcașe românești. În total, precum sublinia autoarea, cercetări în vederea depistării

urmelor nemțene au fost efectuate în 12 mari depozite din țară și străinătate.

Despre minuțiozitatea și profesionalismul cu care s-a lucrat ne vorbește faptul că, precum ne mărturisește însăși autoarea, a trebuit să studieze carte cu carte în Biblioteca Mănăstirii Neamț, parcurgându-le de la un capăt la altul, datându-le pe fiecare în parte și apreciindu-le conținutul și valoarea. În pregătirea tezei, de mare folos i-au fost cercetătoarei înaltul ei nivel de pregătire în domeniul filologiei, paleografiei, istoriei și codicologiei, or până la 1989, reușise să cerceteze fundamental fondul de carte manuscrisă al Mănăstirii Noul Neamț de la Arhiva Națională a Republicii Moldova, unde activase un timp.

Acumulând și sistematizând bogatul material codicologic pe parcursul a zeci de ani, Valentina Pelin a reușit să elaboreze și să susțină la 29 decembrie 1997, la Facultatea de Istorie a Universității din București, sub îndrumarea cunoscutului profesor Alexandru Duțu, teza: *Bibliotecile Mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte (sec. XV-XIX)*. Unul dintre referenți a fost academicianul Virgil Cândea, care a apreciat ca fiind de înaltă ținută tratatul prezentat, ceea ce se vede din *Cuvântul* său rostit cu această ocazie (referat pe care-l includem în volumul de față).

Lucrarea se distinge printr-un deosebit de elevat stil științific, prin verva polemică cu cele mai distinse figuri ale istoriografiei naționale și străine, care pe parcursul a mai bine de un secol au cercetat într-o formă sau alta problema enunțată în titlul lucrării. Pe lângă aceasta, autoarea a ajuns la o structură logică deosebit de clară, exprimată prin capitole și paragrafe, însoțite de tabele sinoptice și cronologice cu manuscrisele și textele din diferite monumente de cultură scrisă, reflectând epocile culturale consecutive prin care a trecut Mănăstirea Neamț de la întemeiere în domnia lui Petru Mușat (1375-1391) până la sfârșitul sec. al XIX-lea. O asemenea abordare i-a permis Valentinei Pelin să elucideze etapă cu etapă problema centrală a istoriei bibliotecilor celor două mănăstiri, fiind vorba de formarea și evoluția colecțiilor de carte manuscrisă, a activităților cărțurărești de la Mănăstirile Neamț și de la Noul Neamț, acesta din urmă locaș fondat în 1864 pe moșia nemțeană Chițcani din Basarabia, pe care cercetătoarea o consideră, pe bună dreptate, parte componentă și continuatoare a centrului cultural de la vechea ctitorie voievodală Neamț.

În prim-planul tezei se află *de facto* nu întregă istorie a bibliotecilor nemțene, precum ne-am fi așteptat, după titlul lucrării,

ci doar componenta manuscrisă a acestora și activitatea cărturărească de divers ordin care a fost desfășurată atât la o mănăstire, cât și la alta. Or, cele două mănăstiri au acumulat de-a lungul timpului un bogat fond de carte tipărită, dar pe care Valentina Pelin îl menționează doar tangențial, pe măsură ce era absolut necesar în vederea atingerii scopurilor propuse.

Deși în anul 1862 Mănăstirea Neamț a trecut printr-un cumplit incendiu, care a nimicit o mare parte din vechiul tezaur de carte manuscrisă și tipărită, autoarea, prin vastele sale căutări, a reușit să reconstituie o pondere semnificativă a codicelor copiate sau alcătuite în scriptoriile de la Neamț, întocmind substanțiale tabele sinoptice și cronologice, adunând astfel laolaltă tot ce a mai rămas depozitat atât în cele două biblioteci mănăstirești, cât și în alte colecții românești și străine. Una dintre concluziile principale la care a ajuns cercetătoarea este aceea că la Neamț s-a format cea mai bogată bibliotecă mănăstirească din Țara Moldovei și chiar din întreaga lume românească, iar puținul care a rămas după dezastrul din 1862 i-a permis să reconstituie principalele etape ale parcursului acestei biblioteci pentru a ne face o imagine destul de clară despre această bibliotecă și spectrul de carte manuscrisă acumulată aici de-a lungul a jumătate de mileniu.

În istoria acestor biblioteci monumentale sunt distinse câteva epoci culturale reprezentate fiecare de mari personalități, iluștri copişti, alcătuitori de Cazanii, Letopisețe, Pomelnice, Istorii ș.a. În fiecare dintre aceste epoci sunt scoase în evidență și reflectate în capitole și paragrafe aparte, care au la bază temeinice repere documentare, figurile cărturarilor nemțeni Gavriil Uric, Paisie Velickovski și ucenicii și continuatorii lor, atât din perioada slavonismului cultural (sec. XIV-XVI), cât și în cele de trecere și de manifestare deplină a limbii române în cultura scrisă începând cu sec. al XVII-lea. Cât privește istoria Mănăstirii Noul Neamț și a bibliotecii acesteia, în centrul atenției se află activitatea cărturărească a duhovnicului Andronic Popovic (1820-1893).

Între cele „două epoci culturale de amploare”, autoarea distinge o perioadă de stagnare și chiar decădere culturală a Neamțului (sec. XVII – ante 1779), în care au fost copiate doar un mic număr de codice (după Tabelul sinoptic II) – 27 cărți, pe care o explică pe deplin convingător prin pustiirea pentru mai mulți ani a lăcașului nemțean în urma invaziilor și jafurilor străine, de durată, și prin lipsa de atenție, am spune noi, din partea unor domni și înalți

demnitari, comparativ cu vechii cititori și urmașii lor direcți, demult dispăruți de pe arena istorică.

Cercetarea abundă de discuții și polemici de înaltă calitate cu asemenea figuri pregnante ale lumii științifice rusești și românești, cum al fi I.A. Iațimirski, I.C. Begunov, Al. Pascali, Melchisedec Ștefănescu, Narcis Crețulescu, Emil Turdeanu, P.P. Panaitescu ș.a., unde respinge prin argumente convingătoare afirmațiile, tezele și ipotezele depășite. De exemplu, sunt combătute de autoare afirmațiile lui I.A. Iațimirski despre activitatea lui Grigorie Țamblac în Moldova, cele cu privire la paternitatea lucrării *Mucenicia Sf. Ioan cel Nou de la Cetatea Albă* și la renașterea slavonismului cultural în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Moldova, unde Valentina Pelin arată, prin investigațiile sale, că în școala paisiană de la Neamț au fost efectuate traduceri și copii de pe aceleași traduceri din limba greacă într-un număr cu mult mai mare în limba română decât în cea slavonă. Într-una dintre concluziile finale, cercetătoarea sintetizează: „Adunându-le pe toate împreună, din cele 12 depozite din țară și străinătate, putem susține că fondul de carte manuscrisă de la Neamț se constituie din cel puțin 1040 de unități, dintre care 500 de limbă slavonă, 502 de limbă română și 38 de limbă greacă, acestea fiind în genere exemplarele ce au supraviețuit incendiului din 1862”, și că din toate acestea „mai puțin de jumătate din ele au fost până acum obiect de cercetare în studiile anterioare”.

Totodată, arată cercetătoarea că „din investigațiile întreprinse a rezultat și descrierea completă a celor 1040 de manuscrise din secolele XIII-XIX, pe care intenționăm să le edităm sub forma unui catalog al Bibliotecii Mănăstirii Neamț”. Din păcate, în cele rămase de la Valentina Pelin, subsemnații nu au aflat aceste descrieri, cu atât mai mult nu au identificat un catalog al acestora.

Deși lucrarea este dominată magistral de evoluția și influența în istoria românilor a Mănăstirii Neamț ca cel mai important centru de copiere a cărții timp de câteva secole, nu ar fi fost afectată calitatea investigației dacă cercetătoarea amintea de existența aici a unei școli în care erau educați și instruiți viitorii celebrii copişti și artiști nemțeni, dar și cei de pe la alte mănăstiri, cum ar fi cazul Putnei¹⁴. Bizuindu-se pe scrierile unor înaintași, în lucrare s-au strecurat și mici erori, precum că în școala și obștea

¹⁴ Fenomenul a fost arătat în Андрей Ешану, *Школа и просвещение в Молдавии (XV-нач. XVIII в.)*, Кишинёв, „Штиинца”, 1983, сс. 10-23.

neamțeană s-ar fi format asemenea mari ierarhi ai bisericii moldave cum ar fi Mitropoliții Teoctist I (1453-1477)¹⁵ și Grigorie Roșca (1546-1551)¹⁶, dar și fără aceștia rămâne neclintită concluzia, conform căreia în Mănăstirea Neamț s-au format – în epoca slavonismului cultural – numeroși ierarhi, egumeni și cărturari moldoveni, care au dăinuit prin vasta lor cultură teologică și artistică.

Cu toate că au trecut mulți ani de la elaborare, lucrarea uimește prin actualitatea și prospețimea ideilor și concluziilor, prin vastitatea cuprinderii investigațiilor și prin claritatea cu care au fost exprimate rezolvările unor probleme academice aflate în discuție de peste un secol. Indiscutabil, studiul monografic al Valentinei Pelin, *Bibliotecile Mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte (sec. XV-XIX)*, este unul dintre cele mai importante în istoriografia românească contemporană, fiind un strălucit exemplu de colaborare a oamenilor de știință din cele două țări românești.

Aducem cele mai sincere mulțumiri lui Vlad Ovciniov și lui Nicolae Pelin, fiul și, respectiv, fratele Valentinei Pelin, care de-a lungul anilor, începând din 2006, de fiecare dată ne-au tratat cu toată bunăvoința și ne-au pus la dispoziție materialele rămase de la draga lor mamă și soră; doamnei profesor Zamfira Mihail din București, doamnei Elena Frumosu, director General al Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova; colegilor Larisa Svetlicinii și Tudor Ciobanu, precum și Editurii Doxologia, reprezentată de domnul Cătălin Jeckel, care și-au oferit serviciile pentru a publica volumul.

Andrei și Valentina Eșanu

¹⁵ Dan Ioan Mureșan, „Teoctist I și ungerea domnească a lui Ștefan cel Mare”, în *Români în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Volum îngrijit de D. Țeicu și I. Cândea, Brăila, 2008, pp. 303-416.

¹⁶ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Viața și faptele Mitropolitului Grigorie Roșca (1478-1570)*, Iași, Ed. Doxologia, 2017, 52 p.

Biblioteci și activități cărțurărești la Neamț și Noul Neamț

Referat asupra tezei de doctorat *Bibliotecile Mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte. Secolele XV-XIX*, a candidatei Valentina Pelin

Teza doamnei Valentina Pelin îndreaptă spre probleme grave atenția specialiștilor din mai multe domenii. Alcătuită în cadrul programului de cercetări privind istoria mentalităților, inițiat la Institutul de Studii Sud-Est Europene din București, de prof. univ. Alexandru Duțu, lucrarea prezentată acum pentru obținerea titlului de doctor în științe istorice interesează deopotrivă studiile de slavistică, de literatură română veche, de istorie a spiritualității românești și creștine în general, sau preocupările privind depistarea și valorificarea patrimoniului cultural național.

Tema însăși – reconstituirea și analiza unuia dintre cele mai bogate tezaururi de manuscrise și cărți din Europa Orientală, acela al Mănăstirii Neamț și al prelungirii sale de peste Prut, Mănăstirea Noul Neamț, vădește convingerea că, în toate domeniile amintite mai sus, studii temeinice nu se pot face fără o reevaluare sistematică a monumentelor scrisului din cultura poporului nostru – în limbile slavonă, română, greacă, latină. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, perioada de constituire a colecțiilor moderne – arhive, biblioteci, muzee –, patrimoniul românesc de documente, manuscrise și cărți vechi era mult mai bogat decât azi, iar risipirea lui a continuat și continuă din nefericire. Dar împrejurări diverse au făcut ca inventarierea, organizarea și valorificarea științifică a acestui patrimoniu să fie realizată într-un ritm lent, cu întreruperi frecvente, cu rezultate sub așteptările permise de bogăția și însemnătatea lui. Încă nu avem repertorii cumulative sistematice ale manuscriselor în diferite limbi, texte importante nu au fost încă editate critic, în multe sectoare instrumentele de informare sunt învechite și lucrarea doamnei Pelin dă multe exemple de acest ordin. Așa se explică faptul că, pentru biblioteca Mănăstirii Neamț și manuscrisele

adunate acolo timp de cinci secole, referințele se fac încă la lucrările de la sfârșitul veacului al XIX-lea, ale lui Melchisedec Ștefănescu și A.I. Iațimirski, cu toate dezavantajele ce decurg din descrierile lor incomplete sau, uneori, eronate, ceea ce duce inevitabil, cum vom vedea, la viziuni deformate, adesea false, ale unor importante fenomene din trecutul nostru cultural și spiritual.

Prezentarea completă și sistematică a manuscriselor nemțene rămasă după incendiul din 1862 sau păstrate în alte biblioteci din țară și străinătate este o întreprindere laborioasă și exigentă la care nu se putea încumeta decât un cercetător bine pregătit în istoria culturii românești, cunoscător de slavonă și rusă, metodic, înzestrat cu răbdare, putere de muncă și mai ales cu reverență pentru tradiția noastră spirituală. Doamna Valentina Pelin este specialistul înzestrat cu toate aceste calități, verificate prin descoperirea și reconstituirea manuscriselor de la Mănăstirea Noul Neamț, al căror catalog științific l-a publicat în 1989. Teza Domniei Sale este introducerea indispensabilă la catalogul fondurilor nemțene, la care lucrează în prezent (este vorba de data susținerii tezei, anul 1997 – n. ed.). Perseverența, acuratețea, temeinicia modului de a lucra al colegei noastre din Chișinău sunt reconfortante pentru toți cei atașați, ca și dânsa, unor cercetări dificile, prea puțin sprijinite, dar care făgăduiesc înalte recompense intelectuale și morale.

Cele șase părți ale tezei sistematizează judicios volumul mare de informații necesare evaluării fondurilor de manuscrise nemțene: Centrele mănăstirești în viața intelectuală românească (Introducerea); Activitatea literară la Neamț în perioada slavonismului cultural (Cap. I); Opera lui Gavriil Uric și a ucenicilor lui (Cap. II); Perioada de secetă dintre secolele XVII-XVIII (Cap. III); Manuscrisele școlii paisiene (Cap. IV) și Manuscrisele ultimei perioade, sec. al XIX-lea (Cap. V). Expunerea este întemeiată pe o bogată bibliografie – autoarea menționează 500 de lucrări în notele sale, fără a relua lista lor sistematică în anexă, ceea ce va face, fără îndoială, la publicarea cărții. Sunt izvoarele clasice ale temei, de la cele privind literatura slavo-română și românească veche în general până la studiile despre manuscrisele nemțene, izvoare folosite și citate cu numeroase observații critice și îndreptări și cu referințe la lucrări mai noi, îndeosebi rusești, mai puțin cunoscute. Capitolele II-V sunt însoțite de fragmente din monumente literare vechi reprezentative, în slavonă (cu traducere) sau română: *Mucenicia Sfântului Ioan cel Nou* în originalul ei cu prelucrarea

românească a Mitropolitului Varlaam; „Împărații creștini” din *Cronica sârbo-moldovenească*; „De pustiirea Moldovei și a Mănăstirii Neamț”, fragment din *Istoria Mănăstirii* din 1863; *Înștiințare... pentru obiceiul pământului Moldaviei* a lui Gheorghe Mitropolitul, din 1723 (ms. din 1787); *Scrisoarea Cuviosului Paisie către ucenicii Amvrosie, Atanasie și Teofan din Rusia*; *Viața Sfintei Filofteia* alcătuită de Isaac Dascălul; fragmente din *Istoria Mănăstirii Neamț* a lui Andronic duhovnicul.

Aceste texte și liste de manuscrise din anexele la Capitolele I, III și V sporesc valoarea documentară a tezei, a cărei importanță principală este conferită însă de noutatea rezultatelor la care ajunge autoarea prin analizele sale. Doamna Valentina Pelin stabilește că prototipurile manuscriselor nemțene provin precum pănitor nu din Bulgaria sau Serbia, cum s-a afirmat, ci de la Muntele Athos; legenda întemeierii mănăstirii de trei călugări sud-slavi pe un loc obținut în 1367 de la Bogdan (care domnise însă numai până în 1365) nu este confirmată de documente care atestă Neamțul drept ctitorie domnească; prezența și rolul în opera nemțeană a lui Grigorie Țamblac se bazează pe ipotezele nefondate ale lui Melchisedec și Iațimirski. Autoarea tezei identifică 136 de manuscrise slavone datorate cărturarilor nemțeni. Domnia Sa sporește numărul textelor de proveniență nemțeană din Colecția Iațimirski din Sankt-Petersburg și al manuscriselor autohtone (circa 80) din cea mai veche fază a constituirii Bibliotecii Mănăstirii. Doamna Pelin aduce importante rectificări și precizări în ceea ce privește paternitatea și data redactării unor manuscrise ale lui Gavriil Uric sau atribuite lui de cercetătorii anteriori și dă o nouă interpretare glosei din câteva manuscrise ale marelui cărturar și caligraf nemțean, care exclud ipoteza că ieromonahul Grigorie Țamblac ar fi autorul scrierilor respective. Discută, de asemenea, data redactării și paternitatea *Muceniciei Sfântului Ioan cel Nou*, aduce noi precizări privind *Cronica sârbo-moldovenească*, cele mai vechi redactări ale ei, conținutul, izvoarele și propune drept titlu mai potrivit: *Cronica împăraților creștini*, explică stagnarea activității culturale de la Neamț din a doua jumătate a sec. al XVII-lea până în 1779, dar evocă în același timp fapte și cărturari din mănăstire, ajunși episcopi de Roman sau Rădăuți, care arată că această stagnare nu a fost totală în perioada prepașiană.

Cercetarea fondului de la Neamț și Noul Neamț i-au permis doamnei Pelin să constate că manuscrisele românești n-au pierit toate în focul din 1862, cum afirmase Iațimirski, ci au fost salvate peste Prut. Analiza lor îi permite autoarei să scrie pagini de o

deosebită importanță pentru istoria literară și spirituală românească din secolul al XVIII-lea, anume despre școala de traduceri românești de la Neamț, cei (cel puțin) 12 cărturari care au ilustrat-o (proveniți din toate părțile țării), buni cunoscători de elină și pricepuți teologi, contribuția lor la opera starețului Paisie și la cultura religioasă românească pe care au înzestrat-o cu remarcabile tălmăciri din literatura patristică. Ignorarea acestor fapte a întreținut și răspândit teza favorită a cercetătorilor ruși despre „renașterea slavonismului cultural în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”. În sfârșit, menționăm pledoaria întemeiată a doamnei Pelin pentru duhovnicul Andronic ca autor al *Istoriei Mănăstirii Neamț* din secolul al XIX-lea și înlăturarea presupusului „arhimandrit” Augustin sau a lui Narcis Crețulescu dintre alcătuitoarii cărții.

Firește că autoarea va aduce cuvenitele remanieri, dezvoltări, reformulări cu prilejul pregătirii pentru tipar a lucrării, a cărei publicare o socotim deosebit de oportună. Cu acest prilej Domnia Sa va putea așeza fenomenele relevante într-un context cultural și spiritual mai larg, subliniind, astfel, mai bine importanța lor regională și europeană. În transferul literaturii patristice în limbile vernaculare ale creștinilor epocii moderne, traducerile nemțene ocupă un loc prioritar. Eforturile cărturarilor de acolo se integrează procesului de formare a limbii române literare afirmat cu reușite majore de mai bine de un secol. Emulația slavo-română din școala paisiană are loc într-un climat de cooperare, fapt care trebuie subliniat îndeosebi într-un moment în care cercetătorilor aspectelor românești ale reînnoirii isihaste li se fac reproșuri de naționalism antirusesc. Autoarea va reexamina, desigur, și unele argumente ca acela de la pp. 89-90 (este vorba de paginile din manuscrisul tezei – n. ed.), unde întreprinde o diferență dintre titlul de „ieromonah” și acela de „monah și prezviter”.

Dar aceste remarci sunt neînsemnate în raport cu marele volum de informații noi, bine întemeiate pe documente și raționamente convingătoare, clar expuse, ceea ce conferă valoare și autoritate tezei doamnei Valentina Pelin, care dovedește astfel deplina îndreptățire de a i se acorda titlul de doctor în științe istorice.

O felicităm pe colega noastră din Chișinău pentru calitatea aportului sau la cunoașterea vechii culturi românești.

14 decembrie 1997 Al. Prof. dr. Virgil CÂNDEA,
Membru al Academiei Române